

סיכום

הכיבוש הצרפתי הנחית מכה על האגודות הציוניות שהחלו להתגבש במרוקו בשלהי התקופה הטרום-קולוניאלית. המציאות החדשה הולידה צרכים חדשים ודרשה מהציונים ומהפרו-ציוניים היערכות מחודשת. מנגד התחזקו הגורמים הפרו-צרפתיים ברחוב היהודי; אנשי ארגון כ"ח התקרבו להנהגה הרשמית, ומוסדותיו זכו בנתח ממשאבי הקהילה. עם הפיכתו לחלק מממסד הקהילה מיתן הארגון את יסודותיו המהפכניים והתאים את מגמותיו הרפורמיסטיות למגבלות שהכתיבו תנאי המקום. עם זאת, הוסיף הארגון להיאחז בגיבוי של גוף חיצוני, יהודי-צרפתי – מרכז כ"ח במטרופולין הצרפתי.

הדיאלקטיקה בין התנועה הציונית לתנועת כ"ח הצמיחה בקזבלנקה קבוצה חדשה, פרו-ציונית, שהתקבצה סביב עיתון מקומי וכינתה עצמה ידידי ל'אווניר אילוסטרה. בחרנו להגדיר קבוצה זו כרפורמיסטים-לאומיים התומכים בזרם הציוני. חבריה נטלו את האלמנט הרפורמיסטי מכ"ח ואת הגוון הלאומי-הייחודי מהזרם הציוני. עיקר מאמציהם הופנה לעיצוב מחדש של הקהילה בהשראת המפעל הציוני בארץ-ישראל.

ידידי ל'אווניר, שכיוונו את עיקר פעולותיהם כלפי פנים, כרכו "אוריינטציה לחברת המקור עם מודרניות" (צור, 1985, עמוד 129). העיתון ל'אווניר הוא דוגמה לניצול כלי תקשורת מודרני לעיצוב תשתית לתנועה יהודית, ייחודית מבחינה תרבותית ופוליטית, שתשמש בסיס לתנופת התחדשות והתעוררות לאומית.

התוודענו לקבוצת ידידי ל'אווניר באמצעות עיתונם, שבו גיבשו מסרים ודפוסי פעולה במטרה להתאימם לצורכי המקום (פרק 2.1). התמודדותם עם הלחצים הפנימיים והחיצוניים, באה לביטוי במאבקם למען עיצובה מחדש של הקהילה היהודית (פרק 2.2) ולשיפור מעמדה בתוך האוכלוסיה הזרה שמסביב (פרק 2.3). בפרק המסכם הצגנו את ההתפתחות שחלה במהלך עשר שנות פעילותם, החל מהפצת עיתון קהילתי ועד להתארגנות ציונית על בסיס ארצי.

במקביל לשינוי בדפוסי הפעולה חלה התפתחות גם באופי המסר הלאומי. אם בעבר פעל הרפורמיזם-הלאומי במקביל, ולעתים אף במנותק, מההסתדרות הציונית, שליחיה וקרנותיה,

הרי שלאור כשלונות העבר התגבשה בהדרגה ההכרה, שלא פעולה למען בניין ארץ-ישראל אין משמעות לקיום היהודי בגולה. משמע, לאחר עשר שנים בהן נטה המאבק לכיוון של השגת יעדים מקומיים, חזר למוקד הזירה המאבק למען ארץ-ישראל.

ל'אווניר נהנה ממונופול בעולם העיתונות היהודי-הצרפתי בקזבלנקה לאורך שנים מספר. בשנת 1932 הצטרף לזירת העיתונות ביטאון נוסף, הלא הוא ל'אוניון מרוקייין שקרא תיגר על ל'אווניר ועל מסריו.

כל אחד משני העיתונים ייצג פלח שונה של העילית היהודית בקזבלנקה: ל'אווניר ייצג את האופוזיציה בעוד ל'אוניון ייצג את הממסד. יתרה מזו, כל ביטאון התקשר למחנה אחר בעולם היהודי: ל'אווניר – למחנה הפרו-ציוני, שחרת על דגלו את סיסמת האוטואמנציפציה; ל'אוניון – למחנה הפרו-צרפתי שדגל במאבק למען אמנציפציה. אך גם בקרב המחנות עצמם רווחו דעות שונות ופולמוסים. המתחים בין הכתבים השונים, ובינם לבין המערכת, בולטים בכל גיליון. אגב, זהו הבדל צפוי בין עיתון רשמי, מטעם ממסד או ארגון, לבין עיתונים המבטאים הלך רוח של מגזר חברתי מוגדר אך רחב. במקצת המתחים הפנימיים, בין השאר, סביב חילוקי הדעות בסוגיית ההתאזרחות – נגענו. על מתחים אחרים, ביניהם, היחס לזרמים השונים ביהדות העולם, לצרפת ולמוסלמים – רמזנו. הדוגמאות שהבאנו, לא באו למצות את הנושאים המורכבים הללו, אלא לשמש מעין מתאבן, שתפקידו לעורר לחקירה נוספת. דיון מקיף, בכל אחת מהסוגיות שהעלינו, מחייב היכרות מעמיקה יותר של יהדות מרוקו ושל מערכת יחסיה עם התפוצה היהודית ועם החברה המקומית.

סיפורם של ידידי ל'אווניר משתקף בקריאת מדוריו השונים. התמקדנו בדובריהם החשובים: טורש, מהגר ממזרח אירופה, הרוח החיה בקרב ציוני קזבלנקה ומייסד העיתון; ש"ד לוי, מעורכו וממייסדיו של העיתון, שכיח כנשיא אגודת בוגרי כ"ח וכנשיא הוועד הארצי למען הקרנות הלאומיות במרוקו. יעקב אוחיון – כתב מקומי, יליד המלאח במוגדור, שרכש השכלה מערבית, היגר לקזבלנקה והצטרף למערכת העיתון. מולם הצגנו כמה מדובריו העיקריים של ל'אוניון מרוקייין, שנוסד על-ידי קבוצת יהודים אלג'יראיים וצרפתיים, ועל-ידי גורמים מקומיים פרו-צרפתיים, שהיו מקורבים להנהגת הקהילה ולממסד כ"ח בקזבלנקה (אלי נטף ועמיתו לעט, שהסתתר מאחורי הכינוי אבו-אל-פודול).

במהלך הפרקים דבקנו בנקודת המוצא של היחידה, והתמקדנו בעיתון ל'אווניר אילוסטרה. לאחר היכרות קצרה עם מעצבי העיתון ל'אוניון מרוקייין הוספנו לעקוב אחר הפולמוס בין השניים מבעד למשקפיהם של הגיבורים הראשיים ביחידה: עורכו וכתביו של ל'אווניר.

העיתון ל'אווניר אילוסטרה שימש כאן בתפקיד כפול:

- עבור בני הזמן, קרי, עבור ידידי ל'אווניר, הוא שימש כלי ואמצעי לקידום מאבקים: הפצת אידיאולוגיה פרו-ציונית תוך נקיטת טקטיקות שונות לגיוס תומכים; בימה להתנצחות בין האידיאולוגיה הציונית לבין אידיאולוגיות מתחרות; בימה לדעותיה של עילית חדשה שניסתה להשפיע על החיים הציבוריים; כלי אפולוגטי, לעתים, שסיפק לבני הקהילה טיעונים בעת שנחשפו למתקפות סביבתם החברתית.

- עבור החוקר בן זמננו, הוא משמש מקור היסטורי המאפשר ללמוד על פעולותיהם של ידידי ל'אווניר ולשחזר את תפיסת עולמם.

העיתון ניסה להתאים עקרונות אידיאולוגיים מופשטים לצורכי המקום והשעה ולהקשרים הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים של החברה הקזבלנקאית. ערכו כמקור היסטורי הוא

בהצגת תפיסת עולמם של נאמניו והצגת האופן שבו תורגמה לחיי היום-יום. באמצעותו למדנו כיצד ראו בני התקופה את החברה שבה חיו, כיצד הסבירו את תחלואיה ומצוקותיה, ואילו פתרונות הציעו להבראתה.

ואולם, גם על כשלונותיו וחסרונותיו לא פסחנו: מגבלותיו ככלי המשפיע על המציאות ומגבלותיו כמקור היסטורי נבחנו ברמות דיון שונות. ל'אוניד, שהיה חשוף לצנזורה קפדנית, נהג לחשוף טפח ולכסות טפחיים: הוא שילם מס שפתיים לשלטון והבליע את המסרים הרגישים בהתחמקות או רמזים. יש לזכור, כי ל'אוניד ייצג מחנה שהיה בעמדת מיעוט בקהילת קזבלנקה. כדי למשוך קוראים הוא שם דגש חזק על הצד הבידורי והוויזואלי. ובניגוד לחומר ארכיוני, אין הוא חושף את המתרחש מאחורי הקלעים. כמקור היסטורי הוא מותיר, אם כן, הרבה שאלות פתוחות והרבה חללים שיש למלא אותם באמצעות מקורות היסטוריים משלימים.

אם ביחידה הראשונה נסקר המלאח של קזבלנקה משלוש נקודות מבט, בשנות החמישים של המאה, הרי שביחידה זו נוספה זווית חדשה – זו של העיתונאי אוחיון, שפעל עשרים שנה קודם לכן, בשנות השלושים.

דפי ההיסטוריה היהודית-המרוקנית יעקב אוחיון הוא דמות כמעט נשכחת. ואולם, לא את הגיבורים חיפשנו כאן אלא את האנשים "מן השורה השנייה", ולא את מעצבי המדיניות שטבעו את חותמם על המציאות ביקשנו, כי אם את אלה שחיו ונשמו אותה בשגרת חייהם היום-יומית.

אוחיון נולד במלאח, ואף שאת חייו הבוגרים הוא בילה בסביבה אחרת, מתמערבת, אוזניו נשארו כרויות למתרחש בתוככי הקהילה היהודית:

■ אלה הן השיחות שמתנהלות סביבנו בכל יום. אלה מלותיו של האיש ברחוב, של החנווני, של האומן, של עקרת הבית ושל אב המשפחה. בבית הכנסת, כאשר ממתינים למנין, בשעת תפילת מעריב, ביום שבת בתום התפילות, יכול כל אחד, אם ירצה, לשמוע אותן.

(ל'אוניד, 30.11.36, עמוד 3)

אוחיון, שדאג לתעד את אשר ראה ושמע, ולהביע בדרכו הייחודית את תחושותיו, חוויותיו ותגובותיו, מאפשר גם לנו הצצה חטופה לאותו עולם שנכחד. עובדה זאת אף מסבירה את מרכזיותה של דמותו בדיון.

על אף האכזבה שנחלו אוחיון ועמיתיו מיכולת ההשפעה הממשית של עיתונם, הרי שבמרחק זמן ניתן לייחס לו כמה הישגים. העיקרי שבהם הוא היותו בימה לקומץ משכילים עירוניים, בני העילית החדשה בקזבלנקה, שדרכי השפעה רבים היו חסומים בפניהם. במסגרת התלבטותם הפומבית, בין הרצון לשמור על המסורת היהודית לבין הכמיהה להשתלב בתהליכי המודרניזציה האוניברסליים, ובין זיקתם לציון לבין נאמנותם למקום מושבם, התגבשו עקרונות הרפורמיזם הלאומי; עקרונות שהטביעו גם הם חותם מסוים על החברה היהודית בקזבלנקה בתקופה הקולוניאלית.

נספחים

נספח א

מרוקו¹

מאת: מיכאל אביטבול

כאשר בתום מלחמת-העולם הראשונה ניגש הנציב העליון של מרוקו, המרשל ליוטיי, לטפל במכלול הבעיות הקשורות במעמדם של היהודים, הוא חשש שמא בהשפעתם של גורמים חיצוניים כמו הציונות או הלחץ של יהדות אמריקה, הם ינצלו את ייחודם הדתי-תרבותי ואת משקלם הדמוגרפי בכדי לתבוע לעצמם זכויות מיוחדות או פריבילגיות של מיעוט במסגרת החברה המקומית. כצדפתי, אשר בעצם תרבותו הפוליטית לא סבל את קיומן האורגני של קבוצות פרטיקולריסטיות העלולות להתפתח ל"מדינה בתוך מדינה", שאף ליוטיי לשלב עד כמה שניתן את הקהילה היהודית בתוך המערכת החוקית והמנהלית של הפרוטקטורט. שניים היו אס-כך העקרונות שהנחו אותו במלאכת הרה-ארגון של מוסדות הקהילה היהודית:

א. הגבלה מרבית – עד כדי ביטול – של האוטונומיה הפנימית של היהודים.

ב. פיקוח מקיף על הפעילות של מוסדותיהם השונים.

ברוח זו פורסמו ב-1918 שני הצווים, שבאו להסדיר את כינונם של ועדי הקהילות ובתי-המשפט הרבניים.

בדומה לתוניסיה, סמכויות הועדים (Comités des Communautés)² הוגבלו לענייני פולחן ולנושאי סעד בלבד, וכמו בפרוטקטורט התוניסאי גם במרוקו נזהרו השלטונות מלהקים ועד כלל-ארצי. לכל עיר ולכל מרכז יהודי גדול היה ועד משלהם, אשר פעל כראות עיניו וללא קשר פורמלי עם שאר הועדים. התאום היחיד ביניהם נעשה מטעם השלטון, שמינה לצורך זה פקיד בכיר – יהודי – שנשא בתואר "מפקח על המוסדות הקהילתיים היהודיים". בין תפקידיו היה גם לאשר את התקציבים של הועדים, שגייסו את עיקר הכנסותיהם מתרומות ומהטלי הכשרות. עד למלחמת-העולם השנייה כיהן במשרת ה"מפקח" יחיא זגורי, אשר הן בתפיסותיו והן בהתנהגותו ייצג יותר את השלטון בפני האוכלוסייה היהודית מאשר להיפך.

הועד הורכב – בהתאם לגודל האוכלוסייה – מארבעה עד עשרה חברים, ביניהם אב-בית-הדין או הרב המקומי. שלא כמו בתוניסיה, חבריו לא נבחרו אלא מונו לתקופה של שנתיים על-ידי השלטונות מתוך רשימה של נכבדים, שהכילה מספר כפול של מועמדים.

1 מתוך: תולדות היהודים בארצות האיסלאם, חלק שני, עורך שמואל אטינגר, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשמ"ו, עמודים 374-376.

2 קרי: ועדי הקהילות.

הועד בחר באחד מחבריו לתפקיד יושב-ראש, אך המינוי היה טעון אישורם של השלטונות. הצרפתים, שדאגו למינויים של נתינים מרוקאנים בלבד, הסתייגו משילובם של בעלי נתינות זרה – ובכלל זה צרפתים – במערכת הקהילתית, מחשש שיגלו עצמאות יתירה וינסו לשוות אופי פוליטי לפעולתם. הם התייחסו באותה מידה של חשדנות כלפי נציגי "הדור החדש", ולכן, מבחינת הרכבם החברתי ואפילו הפרסונלי, לא היה הבדל מהותי בין מנהיגי הקהילה תחת הפרוטקטורט לבין ראשיה בתקופה הקודמת. ההבדל היחיד היה נעוץ במשקלם הרב יותר של היסודות "החילוניים", שנמנו עם השכבה העשירה, אך כפי שראינו בפרק הקודם, מגמה זו התקיימה כבר במאה ה-19.

בתחום המשפטי הגבילו הצרפתים את בתי-הדין הרבניים לענייני אישות ולבעיות ירושה בלבד, אך במקביל הקימו מערכת שיפוטית יהודית כלל-ארצית בראשה עמד בית הדין הגבוה, שישב ברבאט הבירה ואשר הורכב מאב-בית-דין, שני סגנים וסופר. הוא שימש כמוסד לערעורים והחלטותיו לא ניתנו לשינוי, גם לא על-ידי השלטון. אף-כי עד לביטול הפרוטקטורט ב-1955 לא היה נהוג במרוקו תפקיד של רב ראשי, הרי אב-בית-הדין הגבוה היה למעשה האישיות הדתית הבכירה ביותר של הקהילה.

בערים הגדולות פעלו בתי-דין אזוריים בהרכב דומה לזה של בית-הדין הגבוה – שלושה דיינים וסופר – ובמקומות יישוב קטנים וכן באזורי הספר היו סמכויות השיפוט בידי דיין יחיד ("דיין משנה" לפי הנוסח החוקי), ששימש לרוב כרב מקומי. הדיינים והסופרים קיבלו את משכורתם מהשלטון ובתור שכאלה הם היו היחידים מבין פרנסי הקהילה שנחשבו כפקידים ממשלתיים. הדבר הוסיף, בלי ספק, על יוקרתם ועצמאותם הכלכלית, אך הוא גם גרע מחופש פעולתם כלפי השלטונות. אם כי לרוב בחירת הדיינים המשיכה להישען על קריטריונים מסורתיים, יכלו נציגי הממשלה לבטל כל מינוי של דיין לפי ראות עיניהם. בראשית שנות העשרים הונהגו מבחני ידע פורמליים ביסודות המשפט העברי והכללי כתנאי להעסקת סופרי בית-דין. פסקי-הדין בכל הערכאות נוסחו בעברית, אך מידי חודש היה על סופרי בתי-הדין להעביר לשלטונות רשימה מפורטת של פסקי-הדין והסוגיות שנדונו בפניהם.

ב-1930 הוקם הרכב מיוחד של דיינים שטיפל בהפעלת זכות השררה, שעל-פיה ירשו בניו את זכות אבותם לשרת כרבנים, דיינים וכיוצא באלה. אולם בד בבד עם התרחבות אפיקי ההשכלה המערבית ודפוסי המוביליות החברתית, איבדה זכות השררה את משמעותה ואת תוקפה, שכן בני "המשפחות הגדולות" היו מבני הראשונים שחיפשו לעצמם עיסוקים שונים מזאלה של הוריהם.

כאמור, המערכת השיפוטית היהודית עסקה אך ורק בנושאים הנוגעים למעמד האישי. בעניינים אחרים חויבו היהודים לפנות לבתי-המשפט הצרפתיים, אם היו בעלי נתינות אירופית (ובכלל זה צרפתית), או לבתי-הדין של המח'זן, אם היו נתינים מרוקאנים. כיון שבערכאות אלו נוהלו המשפטים לפי החוק המוסלמי (השריעה), הרי הסדר החדש שהונהג על-ידי הצרפתים נחשב בעיני היהודים כפגיעה חמורה בזכויותיהם וכהרעה במעמדם: מה גם שבמשפטים בהם היו מעורבים יהודים ומוסלמים, קלושים היו סיכוייו של היהודי לצפות ליחס הוגן מצד השופטים המוסלמיים. המוצא היחיד היה החלת החוק האזרחי הצרפתי על היהודים, כפי שדרשו משכילי הקהילה וצעיריה. הצרפתים, שהיו מודעים היטב לזמה הירודה ששררה בבתי-המשפט של המח'זן, דחו את התביעה בהבטיחם למבקריהם היהודים שהם עומדים לשפר את המשפט המוסלמי ולהתאימו לרוח התקופה על-ידי הכנסת יסודות מהחוק הצרפתי. מעבר לכך הם התנגדו בתוקף לכל יוזמה ולכל צעד שהיה בהם משום דרך עקיפה להענקת האזרחות הצרפתית ליהודים. טענותיהם העיקריות היו זהות לאלו שהועלו בזמנו על-ידי שלטונות הפרוטקטורט התוניסאי, מה עוד שבמקרה של מרוקו,

צרפת לא עמדה בפני אילוצים דוגמת התחרות עם איטליה, שגרמה לה להגמיש את עמדתה ולהעניק את אזרחותה באופן הדרגתי ליהודי תוניסיה. היא התבצרה מאחורי 'אמנת מדריד', שהכירה ביהודי מרוקו כנתיני הסולטן, ומאחורי המגבלות של משטר הפרוטקטורט, שאסרו עליה־תיאורטית, לכל הדעות – להכניס שינויים דרסטיים במבנה של החברה המרוקאנית. אך מותר להניח שאילוצים פורמליים אלה היו תרוצים בלבד, שכן בתחומים רבים לא היססו הצרפתים לחולל שינויים שפגעו ישירות באושיות החברה המקומית. כך למשל, הם ניסו להפריד בין השבטים הברברים לאוכלוסייה הערבית, על־ידי החיאת המשפט הברברי הקדם־איסלאמי. לצרפתים לא היה כל אינטרס פוליטי או אחר לקדם את היהודים לעומת הברברים, שנועדו לשמש להם משענת נגד היסודות הערביים הלאומנים. רק כך ניתן להסביר את התנגדותם הנמרצת לשפר ביתר העזה את המעמד המדיני של היהודים. מאידך, עצם נוכחותם הביאה לשיפור ניכר בבטחונם של היהודים, אשר כמו בשאר ארצות המגרב חדלו להישמע להוראות 'אמנת עומר', ולהוציא מקרים בודדים של התנכלויות, פסקו הפרעות ביהודים בכל רחבי מרוקו תחת הפרוטקטורט הצרפתי.

נספח ב

הארגון הציוני במרוקו בשנים 1900-1948: התגבשות הארגון¹

צבי יהודה

שינוי מהותי במצבו של הארגון הציוני במרוקו חל עם כנוסה של "הועידה הארצית" לציוני מרוקו ב־18 בינואר 1936 – ראשונה מארבע ועידות שנתיים שנתכנסו עד אשר הוטל איסור על הפעילות הציונית באפריל 1940. בוועידות אלה בוצרה, לראשונה מאז קמו הארגונים הציוניים הראשונים במרוקו בסוף שנת 1900, מסגרת ארגונית מרכזית יציגה המתווה את מדיניות הארגון ותוכנית פעולתו, הבוחרת את מוסדותיו ומפקחת עליהם, והנוהגת על-פי תקנונה והנחיותיה של ההסתדרות הציונית. בפרק זה ננסה לבדוק את הרקע לשינוי זה בהתארגנות הציונית במרוקו, לעמוד על מאפייניה של ההתארגנות החדשה, ולהעריך את מידת הצלחתה ולהרחיב את מסגרת הארגון והפעולה הציונית. [...]

[...]

אמנם בשנות העשרים, כפי שנסינו להראות בפרק הקודם, עדיין לא הוכשרו התנאים להקמת ארגון ציוני מרכזי יציג במרוקו בשל המדיניות של מחלקת העלייה של ההנהלה הציונית שלא עודדה עלייה מארצות האסלאם. בשל השגשוג הכלכלי ובשל הציפייה לפתרון הבעיות הדוחקות של הקהילה היהודית באמצעות השלטון הצרפתי, לא ראו טעם יהודי מרוקו בתקופה זו בניהול פעילות ציונית מאורגנת ויציבה במסגרת ההסתדרות הציונית והסתפקו בתמיכה בלתי־סדירה במפעלים הארצי־ישראליים. אולם, מראשית שנות השלושים נתחוללו התמורות והשינויים הבאים אשר הכשירו את התנאים לביצוע תכניתו של י' טורש משנת 1927 להקים ארגון ציוני מרכזי יציג במרוקו.

א. הרעה במצב הכלכלי – השגשוג הכלכלי אשר שרר במרוקו בשנות העשרים פינה את מקומו למצוקה כלכלית גוברת בשנות השלושים בעקבות המשבר הכלכלי העולמי וצמצום הפעילות הצבאית לאחר שנסתיימה מלחמת הריף והושלם תהליך "הפאסיפיקאציה" של מרוקו. מצוקה כלכלית זו גרמה ששכבות רחבות מבין יהודי מרוקו, ובכללם צעירים משכילים אשר עמלו שנים ארוכות בציפייה להשתחרר דרך ההשכלה מהמצוקה של "המלח", התקשו למצוא את פרנסתם וראו בעלייה לארץ־ישראל פתרון ממש למצוקתם.

1 מתוך: צבי יהודה, הארגון הציוני במרוקו בשנים 1900-1948, עבודת דוקטור בהדרכת חיים כהן, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"א, עמודים 132-140, 146, 312.

ב. הרעה במצב הפוליטי – האיום הנאצי וחדירת האנטישמיות לחוגי הממשל והמתיישבים האירופיים במרוקו מחד גיסא, וההשפעה הגוברת של המתיחות בין הערבים והיהודים בארץ-ישראל על דעת הקהל הערבית במרוקו מאידך גיסא, תרמו לחיזוקה של התודעה הלאומית-יהודית בין הנוער היהודי המקומי ונטיעת האמונה כי רק בארץ-ישראל ימצא עם ישראל את המקלט הבטוח מתלאותיו ומצוקותיו בגולה, ובכלל זה גולת מרוקו. על רקע זה אין תימה שהלכו ונתרבו הפניות בשנות השלושים, מצד צעירים ומשפחות במרוקו, למוסדות הלאומיים בארץ-ישראל בבקשה לעלות לארץ-ישראל ולהשתתף במפעל הלאומי.

ג. כשלון הארגון הקהילתי בפתרון המצוקה החברתית – בעיותיה הדוחקות של הקהילה היהודית בתחומי הסעד, הדיור, החינוך והבריאות, לא יכלו למצוא את פתרונו הנאות במסגרת הארגון הקהילתי הבלתי-יציג והמוגבל בפעילותו בכוח ה"דהיר" * מה-22 במאי 1918. מאמצי "המתקנים", אשר שימשו גם בהנהגת הארגון הציוני במרוקו באותה תקופה, להכניס רפורמות בארגון הקהילתי כדי שיוכל לענות על צרכי הקהילה ולטפל ביעילות במצוקותיה נחלו כשלון ועוררו בהם את המחשבה להקים התארגנות ארצית מרכזית נבדלת אשר תייצג נאמנה את בני הקהילה ותפעל להטבת חייהם.

ד. התהוותם של ארגונים ציוניים מקומיים יציבים – המצוקה הכלכלית-חברתית, המועקה הפוליטית וחיזוק הקשרים בין יהודי מרוקו והמפעל הלאומי בארץ-ישראל היו קרקע פורייה לפעילות הארגונית אותה ניהלו שליחי הקרנות הלאומיות שהגיעו למרוקו לקראת אמצע שנות השלושים. לאחר תקופה ארוכה בה התקשו הפעילים הציוניים המקומיים ושליחי המוסדות הלאומיים להקים ארגונים ציוניים יציבים במרוקו, הצליחו שליחי הקק"ל אליעזר טורק, שהגיע מארץ-ישראל למרוקו בשנת 1934, ופאני וייל, שהגיעה מצרפת בשנת 1935, לסייע בהקמתם של ארגוני נשים וגברים לפעולה ציונית יציבה בערים מכנאס, פאס, רבאט וקזבלנקה. אל ארגונים אלה הצטרפו צעירים וצעירות יהודיים משכילים יחד עם אישים בעלי עמדות השפעה בקהילות. ארגונים אלה היוו את המסד עליו הוקם הארגון הציוני המרכזי היציג במרוקו למן ינואר 1936.

ה. שינוי באוריינטאציה של ההנהגה הציונית במרוקו ביחס לעלייה – רק באמצע שנות השלושים חשבו "המתקנים" – מנהיגי הקבוצה הציונית בקזבלנקה גם על העלייה לארץ-ישראל כפתרון ממשי אפשרי למצוקותיהם של היהודים במרוקו. הדבר קיבל חיזוק בעת ביקור שערכו בארץ-ישראל בשנת 1935 ש"ד לוי, י"ר בנאזראף וש' כגן במסגרת משלחת יהודי מרוקו ל"מכביה" השנייה. ההתרשמות מהתפתחותו של המפעל הלאומי בארץ-ישראל המחישה להם מה עמוקה התמורה אותה חולל המפעל הלאומי בחיי היהודי מהגולה, והעלייה לארץ-ישראל הפכה ממעשה המתחייב מהמסורת היהודית לפתרון שאין טוב ממנו למצוקתם של רבים מיהודי מרוקו.

ו. פריצת סכר העלייה – ראיית העלייה לארץ-ישראל על-ידי ההנהגה הציונית במרוקו כפתרון לבעיות הקהילה הביאה לשינוי בעמדתה הקודמת שהיה בה השלמה מרצון עם מדיניות בלימת העלייה ממרוקו בה נקטה מחלקת העלייה של ההנהלה הציונית, וזו נתחלפה עתה בלחץ גובר על המוסדות המרכזיים של התנועה הציונית להקציב גם ליהודי מרוקו רשיונות עלייה.

[...]

ב. ההתגברות על ההגבלות הפוליטיות

כינוסה הפומבי של ועידה ציונית ארצית והקמתו של ארגון ציוני מרכזי עם הנהלה נבחרת מבלי שתיתן ליגאליזאציה לארגון ולפעולה הציונית במרוקו, מעוררים תמיהה. שהרי

יראתה של הקבוצה הציונית בקובלנקה מתגובת הרזדנציה² היתה, לטענת טורש, הגורם העיקרי לכשלון תכניתו המקורית לארגון הפעולה הציונית במרוקו בראשית 1927. ברם, למרות ההגבלות שהטילו השלטונות לא היה איסור על הפעילות הציונית וניתן היה לקיים פעולות ציוניות במרוקו כל עוד נעשה הדבר בצנעה ולא עורר תגובות שליליות מצד חוגי המכ"ז ודעת הקהל הערבית המקומית.

במסגרת נתונים אלה התנהלה הפעילות הציונית במרוקו בשנים 1923-1935 והם הנחו גם את מארגני הוועידות הארציות ומעצבי דמותו של הארגון הציוני במרוקו ומסגרת פעולתו בשנים 1936-1940.

כבר בנאום הפתיחה ל"ועידה הארצית הראשונה" הביע נשיא "הועד הפועל" של "סניף מרוקו" את נכונות הארגון הציוני המקומי לעמוד בהגבלות שהטילו שלטונות הפרוטקטוראט הצרפתי על הפעילות הציונית, וראה במכתביו של הרזדנט³ למנהיגי הארגון הציוני במרוקו, בהם הביע את אהדתו האישית לציונות, משום מתן לגיטימציה לתנועה הציונית במרוקו. על-ידי שהדגישו את הצביון הפנים-קהילתי והפילאנתרופי של הפעולה הציונית ועל-ידי שהבטיחו לנהל את פעולתם "במסגרת החוק" ולהתארגן כסניף של ארגון צרפתי, הוא "הפדרציה הציונית של צרפת", הצליחו מארגני הוועידות הציוניות הארציות במרוקו לזכות בהסכמת השלטונות לכינוסים אלה. הם הציגו את הכינוסים לא כוועידות ארציות של ארגון ציוני מקומי, אלא ככינוסים שנתיים של פעילים לקרנות סיוע יהודיות. ונמנעו מלדון בפומבי ולפרסם את תקנון הארגון, אך פרסמו את החלטותיהם של "הועד הפועל" של "סניף מרוקו" בכינוסו מיוני 1937 ושל "הועד הארצית השלישית" לחייב את ציוני מרוקו להתארגן במסגרת "הפדרציה הציונית של צרפת" ולשלם לה מס-חבר וזאת כדי לפעול בהתאם למדיניות הרזדנציה. כדי לקיים פעילות ציונית המתיישבת עם מדיניות השלטונות גם נמנעו ארבע הוועידות הארציות שהתכנסו בקובלנקה בשנים 1936-1939 מטיפול גלוי בנושא העלייה לארץ-ישראל, אף-על-פי שנושא זה היה הראשון בחשיבותו לקיומו ולהתפתחותו של הארגון הציוני המקומי. הארגון הציוני במרוקו בתקופה זו ראה את עיקר פעולתו הגלויה בהפצתם של השפה והתרבות העברית בין בני הקהילה ובגיוס כספים לקרנות הלאומיות, פעולות אשר תאמו את הפעילות שניהל הארגון הציוני במרוקו בתקופה הקודמת. אולם, בעוד שבשנים 1923-1935 נכשלה הקבוצה הציונית בקובלנקה במאמציה להקים ארגון מרכזי יציב על-ידי כינוסה של ועידה ארצית של ציוני מרוקו, הרי עתה, עם כינוסן של הוועידות הארציות, הוקם לראשונה במרוקו גוף קהילתי מרכזי עם נציגות מהקהילות היהודיות החשובות אשר בחרה את הנהגת התנועה הציונית. זאת למרות ההגבלות שהטילו, כאמור, שלטונות הפרוטקטוראט הצרפתי על הארגון והפעולה הציונית במרוקו.

למדנו כי הקמתו של ארגון מרכזי יציג לציוני מרוקו יותר ממה שהיתה תלויה בהגבלות שהטילו השלטונות היתה מותנית בהתווותם של תנאים פוליטיים, חברתיים וכלכליים מתאימים. שכן גם כאשר המשיכו השלטונות בסירובם להתיר פעילות ציונית ליגאלית ולא הסירו את ההגבלות על הארגון והפעולה הציונית במרוקו, הביאו התמורות הפוליטיות, הכלכליות והחברתיות בחיי יהודי מרוקו הצרפתי לכינוסן של ועידות ציוניות, ארציות ולהקמתו של ארגון ציוני יציג במרוקו.

[...]

מספר הנציגים הציוניים בקהילות מרוקו בוועידות הארציות והאזוריות (1936-1947)*

* ראו הדו"חות על הוועידות, שם. המקור היחידי למידע על הוועידות, מהלכן והחלטותיהן הוא עתונו של טורש *L'Avenir Illustré*. למן כינוסה של "הוועידה הארצית הראשונה" חדל טורש, פרט למקרים בודדים, לדווח למחלקת הארגון של ההסתדרות הציונית על הנעשה בארגון הציוני במרוקו והסתפק בהפנייתה למה שפורסם בעיתונו. המצב הגיע לידי כך שבאוגוסט 1938 התלוננה מחלקת הארגון בפני ש"ד לוי, נשיא הארגון הציוני במרוקו, על כי במשך שנה תמימה לא קיבלה אף לא מכתב אחד מהארגון הציוני במרוקו וחמישה מכתבים שכתבה המחלקה לקזבלנקה נשארו ללא מענה. אצ"מ 55/491, מכתבו של טויב לש"ד לוי מה-4 באוגוסט 1938 (צבי יהודה, תשמ"א, הערה 38, עמוד 312).

34	15	—	—	—	—	—	—	1	—	1	3	2	—	8	19	"הוועידה הארצית הראשונה" ¹ (18-19.1.1936)
34	18	—	—	—	—	—	1	—	1	5	3	2	2	4	16	"הוועידה הארצית השנייה" ² (30-31.1.1937)
55	28	—	—	—	1	2	2	—	1	8	4	2	3	5	27	"הוועידה הארצית השלישית" ³ (6-7.2.1938)
39	6	—	—	—	—	—	—	2	1	—	1	—	—	2	33	"הוועידה הארצית הרביעית" ⁴ (1-2.7.1939)

1 עיינו: העתיד המצויר, 29 בפברואר 1936, עמ' 3.

2 עיינו: העתיד המצויר, 31 בינואר 1937, עמ' 4.

3 עיינו: העתיד המצויר, 15-31 במארס 1938, עמ' 7.

4 עיינו: העתיד המצויר, 30 ביוני - 15 ביולי 1939, עמ' 9.

נספח ג

קנדיד או ספר האופטימיזם

מאת וולטר¹

בשוב קנדיד לחותו, העמיק הגות באמרותיו של הטורקי; הוא השיח את לבו אל פנגלוס ואל מרטיין: הישיש הטוב הזה עולה על ששת המלכים אשר לנו הכבוד לסעוד בחברתם. הגדולה, אמר פנגלוס, מסוכנת היא מאד, לפי עניות דעתם של כל הפילוסופים: כיון שעגלון מלך מואב נרצח בידי אהוד; אבשלום נתלה בשערותיו ופלח כשלשה חצים; המלך נדב בן ירבעם נרצח בידי כעשא; המלך אי בידי זמרי, אחזיה בידי יהוא, עתליה בידי יהוידע; המלכים יהויכין, יכניהו, צדקיהו היו עבדים נרצעים. והן תדעו כיצד נספו קרזוס, אסטיאג, דרויס, דניס מסירקוזה, פירוס, פרסה, חניבל, יוגורטה, אריוסטה, קיסר, פומפיה, נירון, אוטון, ויטליוס, דומיטיאן, רישרד השני מאנגליה, אדוארד השני, הנרי הרביעי, רישרד השלישי, מריה סטוארט, שרל הראשון, שלשת ההנרים של צרפת, הקיסר הנרי הרביעי, הן תדעו ... יודע אנכי גם כן, אמר קנדיד, ששומה עלינו לעבד את גננו. צדקת, אמר פנגלוס; כשהאדם הושם בגן העדן, חושם הוא Ut operatur cum שיעבוד: מה שמוכיח שהאדם לא נולד למנוחות. נעבוד ללא פלפולים, אמר מרטיין; זהו האמצעי היחידי העושה את משא חיינו לאפשרי.

כל החבריא הקטנה שתפה את עצמה בכונה הראויה לשבחים; כל אחד התמחה במיטב כשרונוותיו; האדמה המעטה הניבה תנובה רבה. קוניגונדה, אמנם, היתה מכוערת עד מאד, אפס היא הגדילה עשות במלאכת אפיה; פקאט סרגה; הזקנה דאגה ללבנים. וכך כלם עד לגרופלה, שהיה לנגר, אף לאדם ישר; ופנגלוס דבר לפרקים אל קנדיד; כל המאורעות משולבים בעולם הטוב בעולמות שהם בגדר האפשרי; כיון שלולי גרשת מן הארמון הנאה בבעיטות רגל חזקות באחורים בגלל אהבתך לעלמה קוניגונדה, לולי נתפשת בידי האינקויזיציה, לולי עברת את אמריקא ברגל, לולי נתת מהלומת סיף נאמנה לרוזן, לולי אבדו לך אילך מארץ אלדורדו, לא היית אוכל פה קלפות פירות מרוקחים ובטנים. נאים דברים, השיבו קנדיד; אך עלינו לעבד את גננו.

1 מתוך: וולטר, קנדיד או ספר האופטימיזם, תרגום עזרא זוסמן, ספריית השעות, תל-אביב תש"ג, עמודים קג-קד [ההדגשות שלנו].